

Орловська Н. А.,доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0002-4400-560X

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. У статті представлено узагальнення результатів дослідження низки концептуальних питань щодо кримінально-правових заходів, які можуть бути застосовані до юридичних осіб за правопорушення в екологічній сфері. Зазначені питання розглядаються в світлі надбань європейської та американської дослідницької практики.

Показано, що в кримінологічній літературі склалося розуміння екологічної злочинності як глобальної транснаціональної діяльності, активними акторами якої є юридичні особи. Однак до сьогодні відсутня єдність правових позицій щодо кримінально-правового впливу на юридичних осіб за правопорушення в екологічній сфері як в контексті його доцільності, так і стосовно форми (з встановленням кримінальної відповідальності чи без неї).

З'ясовано, що у цілому американський та європейський підходи демонструють тотожність переліку заходів кримінально-правового характеру (покарань) щодо юридичних осіб. Він включає монетарні та немонетарні заходи. Основним серед монетарних заходів є штраф. Серед немонетарних заходів виокремлюється пробаційний нагляд/моніторинг діяльності юридичної особи. Для формування загальноєвропейського стандарту в цій сфері особливе значення має Директива ЄС про екологічну злочинність.

Зазначена доцільність удосконалення вітчизняного кримінального законодавства. У цьому сенсі запропоновано а) передбачити екологічні кримінальні правопорушення як підставу для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; б) розширити перелік цих заходів, додавши до нього аналог пробаційного нагляду для юридичних осіб, який міг би включати зовнішній або внутрішній моніторинг дотримання відповідних правил та нормативів.

Перспективними вбачаються порівняльно-правові міждисциплінарні дослідження, спрямовані на формування системного підходу до забезпечення екологічної безпеки засобами кримінального права, у тому числі, через вплив на юридичних осіб.

Ключові слова: юридичні особи, кримінально-правовий вплив, заходи кримінально-правового характеру, екологічні кримінальні правопорушення, тенденції екологічної злочинності.

Orlovska N. A. Current issues of criminal and legal impact on legal entities for environmental offences

Abstract. This article summarises the results of research into several conceptual issues concerning criminal law measures that can be applied to legal entities for environmental offences. These issues are considered in light of the achievements of European and American research and law enforcement practices.

The article demonstrates that criminological literature views environmental crime as a global, transnational activity in which legal entities play an active role. However, there is currently no consensus on the criminal law impact on legal entities for environmental offences, in terms of both its expediency and form (with or without criminal liability).

It has been established that, in general, the American and European approaches demonstrate an overlap in the list of criminal law measures (penalties) against legal entities. These measures can be monetary or non-monetary. The main monetary measure is a fine. Among the non-monetary measures, probationary supervision and monitoring of the activities of a legal entity are notable. The EU Directive on environmental crime is particularly important for establishing a pan-European standard in this area.

The need to improve domestic criminal legislation has been recognised. In this regard, the following proposals have been made: a) environmental criminal offences should be grounds for applying criminal law measures to legal entities; b) the list of these measures should be expanded to include an analogue of probation supervision for legal entities, which could include external or internal monitoring of compliance with relevant rules and regulations.

Interdisciplinary comparative legal studies aimed at forming a systematic approach to ensuring environmental safety through criminal law, including influencing legal entities, are considered promising.

Key words: *legal entities, criminal law influence, criminal law measures, environmental criminal offences, trends in environmental crime.*

Постановка проблеми. Екологічні кримінальні правопорушення на сучасному етапі неможливо розглядати як окремі небезпечні діяння чи їх формальну сукупність, що посягає на довкілля або окремі екосистеми, заподіюючи шкоду/створюючи небезпеку її заподіяння. Необхідно говорити про одиніз глобальних тінювих ринків, який функціонує поряд із незаконним обігом наркотиків, контрафакту, зброї, ринком торгівлі людьми тощо. Як зазначають західні дослідники, хоча реальні обсяги цих ринків досить складно оцінити, їхня роль і вплив на всі форми економічних та соціальних процесів є повсюдними [1, с. 565-566]. Підґрунтя такого аналітичного підходу були закладені ще у 90-х роках ХХ ст. Так, аргументуючи теорію криміногенної асиметрії, N. Passas застерігав, що нелегальні ринки, використовуючи прогалини у правовому регулюванні, трансформують держави, породжуючи нестабільність та збільшуючи безпекові ризики [2].

Зазначена ситуація напряду стосується юридичних осіб. Юридичні особи приватного права, особливо середні та великі компанії (самостійно або як частина багатонаціональних корпорацій), є внутрішньо складними та непрозорими утвореннями зі структурною індивідуальною безвідповідальністю, які здатні заподіяти значну шкоду окремих особам і суспільству в цілому [3]. Фактично оформився кримінальний феномен корпоративної деліктності, що пов'язаний з технологічною революцією, має надзвичайно шкідливий вплив на економіку в цілому, та демонструє «нормальність» екологічних порушень у бізнесовій діяльності [4, с. 213]. Зокрема, Європол, аналізуючи ситуацію в такому контексті, сформулював низку висновків, які стосуються основних тенденцій екологічної злочинності в ЄС [5]:

більшість суб'єктів екологічних злочинів є легальними юридичними особами, які

збільшують прибутки шляхом участі в злочинній діяльності. Коли йдеться про злочинні мережі, вони, як правило, територіально віддалені від місць вчинення злочинів;

злочинні мережі активно використовують легальні інструменти інвестування та відшкодування шкоди в екологічній сфері, що піддає законослухняних підприємців небезпеці залучитися до протиправної діяльності.

Саме активна участь юридичних осіб у кримінально протиправної діяльності в сфері екології перетворила екологічну злочинність на глобальний кримінальний бізнес із масштабними транснаціональними негативними наслідками, серед яких екологічні катастрофи, незворотні зміни клімату, забруднення харчових ланцюгів, скорочення тривалості життя, смерть людей [6].

Зазначене дозволяє зрозуміти актуальність розгляду можливостей кримінального права стосовно обмеження суспільно небезпечної діяльності юридичних осіб в екологічній сфері. При цьому звернемо увагу, що кримінальне законодавство регламентує два взаємопов'язаних, але все ж самостійних питання: встановлення системи заходів щодо юридичних осіб (або покарань, якщо національна модель передбачає їх кримінальну відповідальність) та призначення таких заходів/звільнення від них. У контексті даної статті доцільно звернути увагу саме на дискусію стосовно концептуальних питань визначення заходів щодо юридичних осіб за екологічні діяння. Тим більше, що в КК України відповідні приписи відсутні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика є частиною кількох дослідницьких контекстів у вітчизняній правовій науці. По-перше, це власне заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, у тому числі з урахуванням європейського досвіду. Цим питанням присвячено

дослідження Ю.В. Бауліна, В.К. Грищука, О.О. Дудорова, О.В. Козаченка, О.О. Михайлова, А.В. Павленко, О.Ф. Пасеки, М.І. Хавронюка, О.М. Яценка та ін. Окремі аспекти висвітлювалися й у роботах авторки даної статті. По-друге, це проблеми кримінально-правового захисту довкілля, які опрацьовані в роботах С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, О.Л. Дубовик, О.М. Костенка, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова та ін.

Однак власне кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб за порушення в екологічній сфері досліджуються, переважно, західними авторами. Зокрема, особлива увага до цього питання привертається у зв'язку з ухваленням Директиви ЄС про екологічну злочинність, яка набула чинності 20 травня 2024 р. [7]. Можна виділити дослідження F. De Angelis, M. Faure, R. Pereira та ін. Однак і американські правники працювали щодо цієї проблематики, зокрема, фундаментальні роботи M.A. Cohen з узагальнення судової практики є вельми інформативними для розуміння тенденцій розвитку кримінального законодавства, що є цінним для країн із перехідними правовими системами.

З огляду на зазначене, **метою даної статті** є узагальнення представлених у західній літературі результатів досліджень низки концептуальних питань щодо кримінально-правових заходів, які можуть бути застосовані до юридичних осіб за екологічні правопорушення. Введення таких нарбок у вітчизняний дискурс видається доцільним у світлі реформування кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Системне бачення сталого розвитку в його трьох вимірах (соціальному, економічному та екологічному) включає розуміння охорони довкілля як невід'ємної складової прав людини. При цьому відповідальність за повагу та дотримання цього права сьогодні покладається не лише на держави, а й на бізнес-спільноти (зокрема, це відображено у Керівних принципах підприємницької діяльності в аспекті прав людини) [8].

Відповідно, якщо саме юридичні особи є «суб'єктами» більшості масштабних екологічних кримінальних правопорушень, то цілком закономірною є постановка питання

про регламентацію кримінально-правового впливу на них, зокрема, у формі кримінальної відповідальності. Крім того, вироблення концептуального підходу щодо цього питання має на меті гармонізувати національні законодавства для зменшення можливостей правопорушників використовувати відмінності юрисдикцій для уникнення відповідальності. Особливо важливим цей контекст є для країн-членів ЄС, які до сьогодні не виробили єдиного підходу до корпоративної кримінальної відповідальності, яка не виключає можливості притягнення до кримінальної відповідальності пов'язаних з юридичними особами індивідуальних діячів (менеджерів, співробітників, акціонерів тощо). При цьому не є принциповим, яка теорія відповідальності юридичних осіб буде визнана провідною. Хоча такий вибір впливає на підстави кримінальної відповідальності та її комбінації з відповідальністю фізичних осіб, однак визначення видів та розмірів кримінально-правових заходів, за великим рахунком, не залежить від того, чи це буде теорія ідентифікації або корпоративної культури.

Слід зазначити, що у західних джерелах розглядаються й можливості «уникнення» кримінально-правового впливу/кримінальної відповідальності юридичних осіб як окремого правового інституту. Зокрема, обговорюються такі аспекти:

1. Доцільність розгляду суспільно небезпечної діяльності юридичних осіб в екологічній сфері як організованої злочинної діяльності та визнання компаній організованими злочинними структурами. Вбачається, що аргументовано відповіли на це питання автори Практичних рекомендацій для фахівців в сфері кримінального правосуддя щодо екологічних злочинів на морі [9], де, між іншим, зазначено, що транснаціональні організовані угруповання можуть мати різну структуру. Далеко не всі з них є злочинними організаціями («екомафією»). У певних випадках діють суто легальні підприємства, які, щоб уникнути витрат на дотримання екологічних норм, порушують екологічні правила та нормативи. Однак легальні юридичні особи, чий службові особи приймають рішення про вчинення екологічного злочину, не можуть

вважатися організованими групами. У такому разі доцільно говорити про транснаціональну кримінально протиправну діяльність юридичних осіб, а не про транснаціональну організовану злочинність.

2. Зосередження уваги на корпоративній відповідальності в екологічній сфері є перебільшенням, оскільки суттєва частина суспільно небезпечних діянь пов'язана з технологічними обмеженнями та поведінкою малих підприємців (наприклад, фермерів) та споживачів. Тому пропонується обговорювати не кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб, а спеціальні програми стимулювання екологічно свідомого підприємництва (зокрема, щодо менш забруднюючих виробничих процесів і продуктів) та споживання [10, с. 1104]. Вбачається, що зазначене насправді не заперечує запровадження кримінально-правового впливу на юридичних осіб. Якщо сучасним трендом екологічної злочинності, на думку Європолу, є її транснаціональність та масштабність наслідків, то саме системна протиправна діяльність юридичних осіб виступає підставою для подібної оцінки ситуації. Дрібні підприємці можуть бути залучені до такої діяльності (наприклад, коли є підрядниками корпорацій або споживачами їх небезпечної продукції в сфері сільського господарства). Відповідно, державам доцільно застосовувати різний запобіжний інструментарій щодо різних суб'єктів, а не відмовлятися від можливостей впливу на «крупних гравців».

3. Доцільно відмовитися від кримінально-правових заходів на користь адміністративних стягнень або цивільно-правових заходів. При цьому в американській та європейській літературі акцентують увагу на дещо різних аспектах. Так, М.А. Солен підкреслює, що з точки зору юридичної природи заходів (штрафи, відсторонення від державних контрактів, анулювання ліцензій тощо) вплив на юридичних осіб може і не бути кримінально-правовим. Застосування цивільно-правового штрафу у потрібному розмірі здатний забезпечити стримання подальшої протиправної діяльності не гірше, ніж кримінально-правові інструменти. Однак саме кримінальне право «відповідає» за моральний осуд діяча як злочинця. Зокрема, автором наводиться при-

клад справи «Echxon Wildes», у якій сторона обвинувачення відмовилася від мирової угоди і вимагала визнання корпорації винною та застосування до неї кримінально-правових заходів, хоча була можливість застосувати адміністративні стягнення або цивільно-правові заходи [10, с. 1060]. У свою чергу, європейський дослідник R. Pereira, що є послідовним прибічником кримінально-правового впливу на юридичних осіб за екологічні правопорушення, звертає увагу на ситуацію, коли в різних юрисдикціях встановлюють однакові заходи, але різної галузевої приналежності, що ускладнює притягнення до відповідальності за транснаціональні екологічні порушення. Крім того, він наголошує, що великі розміри штрафів або конфіскація майна компанії суттєво впливають на її фінансове становище. У таких випадках є необхідними ті процесуальні гарантії та стандарти захисту, які притаманні кримінальному процесу [11].

Таким чином, вбачається, що при всій різноманітності аргументації, яка ставить під сумнів кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб при вчиненні екологічних правопорушень, саме такі заходи можуть бути пропорційними заподіяння масштабної шкоди довкіллю. Крім того, кримінально-правовий вплив у більшому ступені, ніж будь-який інший, відповідає суспільному запиту на справедливу відплату за порушення базових прав людини.

Стосовно переліку кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб за вчинення екологічних правопорушень вельми інформативним є дослідження судової практики федеральних судів США, проведене М.А. Солен. Зокрема, автор розглядає монетарні та немонетарні заходи (покарання) [10, с. 1072, 1082-1084]:

1. Основним монетарним заходом є штраф, який призначається федеральними суддями. За розмірами такі штрафи є значно більшими порівняно зі штрафами на рівні окремих штатів. Однак можливі такі варіанти, коли федеральний штраф частково сплачується на користь штату. На прикладі засудження компанії Ballard, яка була визнана винною у розливі нафти, показано, що важливою складовою монетарних заходів

є відшкодування федеральним та місцевим природоохоронним органам, а також місцевим спільнотам, які втрачають дохід через забруднення навколишнього середовища. Крім штрафів суди, хоча і значно рідше, застосовують конфіскацію корпоративних активів, а також «крайній» захід – повне вилучення всіх активів компанії, що фактично означає припинення її існування. Як зазначається, питання про застосування цих заходів ставиться, переважно, у разі порушення правил поведінки з небезпечними відходами. Однак судді воліють обмежуватися штрафами, навіть не розглядаючи можливість конфіскацій, якщо федеральні органи влади не наголошують на цьому.

2. До немонетарних заходів належить пробаційний нагляд, який здійснюється судом у формі нагляду за майбутнім дотриманням норм фірмою. У певних випадках держава може вимагати включення екологічних аудитів як умову пробації. Зокрема, автор наводить приклад, коли щодо однієї з компаній було прийнято судове рішення пройти незалежний екологічний аудит та повідомити федеральний орган про стан своїх програм відповідності чинним нормам щодо захисту довкілля. Цікаво, що складовою частиною цього рішення стала заборона не інформувати акціонерів про екологічні ризики. Інші форми немонетарних заходів, такі як громадські роботи, публічні вибачення, тимчасове усунення від федеральних контрактів, хоча і передбачені, але не мають широкого розповсюдження.

Наведене дає підстави для висновку, що американське федеральне законодавство містить досить широкий перелік кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб за вчинення екологічних злочинів. При цьому поєднання монетарних та немонетарних заходів вбачається доцільним як для відшкодування спричиненої шкоди, так і для запобігання подальшим порушенням.

В ЄС у контексті визнання кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб провадиться певна паралель між екологічними злочинами та злочинами проти фінансової безпеки і цілісності [12]. Зокрема, це знаходить свій вияв й в організаційному аспекті.

Так, у резолюції від 20 травня 2021 р. про відповідальність компаній за екологічні зміни Європейський парламент закликав Єврокомісію обговорити розширення повноважень Європейської прокуратури на екологічні злочини [13]. Відповідно, як й у випадку фінансових злочинів, штраф став основним кримінально-правовим заходом, стандартизованим на загальноєвропейському рівні.

Так, у Директиві про екологічну злочинність 2024 р. визначають ознаки кваліфікованих екологічних правопорушень – діянь, які завдають особливо серйозну шкоду або призводять до знищення довкілля. Такі кваліфіковані правопорушення мають каратися більш суворими покараннями для юридичних осіб, ніж інші правопорушення. Щодо штрафу як основного кримінально-правового заходу щодо юридичних осіб запроваджено два альтернативні методи накладення – на основі фіксованих сум від 24 до 40 млн. євро або відсотка від загального річного світового обороту (3% чи 5%) відповідної юридичної особи [7]. Поряд зі штрафом може бути призначено один чи кілька заходів, діапазон яких – від зобов'язання до ліквідації у судовому порядку. При цьому суворість заходів підкреслює доцільність використання бізнесом можливостей, які пов'язані з превентивними змінами корпоративної культури [14].

Однак наявність зазначеної Директиви ЄС не означає припинення дискусії щодо концептуальних питань кримінальної відповідальності юридичних осіб та імплементації загальноєвропейських стандартів у національні кримінальні законодавства. Тому перспективне значення має проєкт Європейського інституту права (ELI) «Корпоративна кримінальна відповідальність в Європейському Союзі: модельний закон», який спрямований на вироблення стандартів встановлення відповідальності та заходів, що накладаються на корпорації за вчинення злочинів [15].

Для вітчизняної правової думки наведені позиції є надзвичайно актуальними, адже невідповідність національних норм принципам європейського екологічного права залишається нагальною проблемою. У першу чергу, звернемо увагу на відсутність екологічних діянь у переліку кримінальних правопору-

шень, вчинення яких є підставою для застосування кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб. Поряд із цим перелік додаткових нефінансових заходів (ст.96-10-1 КК) не містить перспективного, на наш погляд, заходу на кшталт пробаційного нагляду (моніторингу діяльності) юридичних осіб, хоча він включений у відповідні переліки в західних країнах та показав свою ефективність.

Беручи до уваги викладене, можна сформулювати наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Розуміння екологічної злочинності як глобальної транснаціональної проблеми, що вимагає реакції на протиправну діяльність корпоративних суб'єктів, не призвело до єдності правових позицій щодо кримінально-правового впливу на юридичних осіб за правопорушення в екологічній сфері. Свідченням цього є як сумніви в доцільності такого впливу, так і різні підходи до його унормування в національних правових системах.

2. У цілому американський та європейський підходи свідчать про подібність пере-

ліку заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Він включає монетарні та немонетарні заходи, основним серед яких є штраф. При цьому нормативне визначення розміру штрафу є прямо пропорційним ступеню тяжкості діяння.

3. Для удосконалення законодавства України доцільно а) передбачити екологічні кримінальні правопорушення як підставу для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; б) розширити перелік цих заходів, включивши до нього аналог пробаційного нагляду для юридичних осіб, що містив би зовнішній або внутрішній моніторинг дотримання відповідних правил та нормативів.

З огляду на зазначене, **перспективним для подальших досліджень** є порівняльно-правові міждисциплінарні дослідження, спрямовані на формування системного підходу до забезпечення екологічної безпеки засобами кримінального права, у тому числі, через вплив на юридичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Legrand T., Leuprecht Ch. Securing crossborder collaboration: transgovernmental enforcement networks, organized crime and illicit international political economy. *Policy and Society*. 2021. Vol. 40(4). P. 565-586. DOI: 10.1080/14494035.2021.1975216
2. Passas N. Globalization, criminogenic asymmetries and economic crime. *European Journal of Law Reform*. 1999. Vol. 1(4). P. 399-424. URL: <https://surl.li/hjpxuz> (дата звернення: 29.01.2026)
3. Stessens G. Corporate criminal liability: a corporative perspective. *The international and corporative law quarterly*. 1994. Vol. 43(13). P. 493-520. DOI: <http://doi.org/10.1093/iclqaj/43.3.493>
4. Faqir R.S.A. The Criminal Liability of Parent Corporations for Acts of Its Subsidiaries under Criminal Law in Jordan: A Comparative Study. *Beijing Law Review*. 2016. № 7. P. 212-237. <http://dx.doi.org/10.4236/blr.2016.73022>
5. Europol Information, 27 June 2022. URL: <https://surl.li/npfsrv> (дата звернення: 05.01.2026)
6. Environmental crime / Europol. URL: <https://h7.cl/1hAYl> (дата звернення: 08.01.2026)
7. Environmental Crime Directive / European Commission. URL: <https://h7.cl/1my3D> (дата звернення: 08.01.2026)
8. The human right to a clean, healthy and sustainable environment: UN General Assembly Resolution A/76/L.75, 26 July 2022. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3982508?ln=en> (дата звернення: 18.01.2026)
9. Legal manual pollution crimes in the marine environment: Annex C to Maritime Crime: A Manual for Criminal Justice Practitioners / United Nations Office on Drugs and Crime Global Maritime Crime Programme. 2024. 70 p. URL: <https://surl.li/cfbyyt> (дата звернення: 18.01.2026)
10. Cohen M.A. Environmental Crime and Punishment: Legal/ Economic Theory and Empirical Evidence on Enforcement of Federal Environmental Statutes. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1992. Vol. 82(4). P.1054-1108. URL: <https://surl.li/faqcyl> (дата звернення: 08.01.2026)
11. Pereira R. Environmental Criminal Law in the first pillar: appositve development for environmental protection in the European Union? *European Energy and Environmental Law Review*. 2007. Vol. 16(10). P. 254-268. URL: <https://h7.cl/1my3s> (дата звернення: 08.01.2026)

12. De Angelis F. The European Public Prosecutor's Office (EPPO) – Past, present and future. *Eurocrim – European Law Forum: Prevention, Investigation, Prosecution*. 2019. № 4. P.272-276. URL: <https://h7.cl/1му3х>(дата звернення: 08.01.2026)

13. Di Francesco Maesa C. EPPO and environmental crime: May the EPPO ensure a more effective protection of the environment in the EU? *New Journal of European Criminal Law*. 2018. Vol. 9(2). P.191-215. DOI: <https://doi.org/10.1177/2032284418760264>

14. Pielow T., Krieger L. EU-wide corporate criminal law: Tightening the reins. URL: <http://surl.li/srvpgy> (дата звернення: 10.01.2026)

15. Corporate Criminal Liability in the European Union: Model Rules / European Law Institute. Project Period: March 2023 – March 2026. URL: <http://surl.li/jcmrly> (дата звернення: 10.01.2026)

Дата першого надходження статті до видання: 29.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026